

Scripta Theologica Thoruniensia (33)

Tomasz Tułodziecki

Tożsamość nowego Izraela w Księdze Zachariasza

Studium egzegetyczno-teologiczne Za 1–8

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2014

Redaktor naukowy serii „Scripta Theologica Thoruniensia”
ks. prof. dr hab. Jan Perszon

Recenzent
ks. dr hab. Zdzisław Żywica, prof. UWM

Opracowanie redakcyjne
Ewelina Gajewska

Projekt okładki i stron tytułowych
Krzysztof Skrzypczyk

Źródło zdjęcia na okładce:
Wikipedia Commons

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2014

ISBN 978-83-231-3363-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87–100 Toruń
tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl
Dystrybucja: ul. Reja 25, 87–100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38, e-mail: books@umk.pl
www.wydawnictwoumk.pl

Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	11
--------------------	----

Rozdział I

PROBLEM TOŻSAMOŚCI IZRAELA W OKRESIE PRZEDWYGNANIOWYM I W CZASIE NIEWOLI BABILOŃSKIEJ	23
1.1. Patriarchowie źródłem tożsamości Izraela	24
1.1.1. Abraham i Lot	26
1.1.2. Jakub i Ezaw	30
1.1.3. Józef i bracia	35
1.2. Exodus czasem umacniania tożsamości narodu wybranego ...	40
1.2.1. Rola Mojżesza w kształtowaniu tożsamości Izraela	42
1.2.2. Kodeks Przymierza jako podstawa prawna tożsamości Izraela (Wj 19,1–24,18)	46
1.3. Kryzys tożsamości Izraela w epoce monarchii (Pwt 12–26) ...	56
1.4. Walka o tożsamość Izraela u proroków przedwygnaniowych	65
1.4.1. Monarchia judzka	67
1.4.2. Monarchia izraelska	72
1.5. Rewizja tożsamości Izraela u proroków wygnania	77
1.5.1. Jeremiasz	78
1.5.2. Ezechiel	84
1.5.3. Deutero-Izajasz	89
1.6. Podsumowanie	94

Rozdział II

PROBLEMY LITERACKIE ZA 1–8	97
2.1. Kontekst historyczny wystąpienia Zachariasza	98

2.2. Zasadność podziału Księgi Zachariasza na Proto- i Deutero-Zachariasza	101
2.3. Relacje formalne i treściowe między Księgą Aggeusza i Proto-Zachariasza	104
2.3.1. Chronologia	106
2.3.2. Motyw przewrotu kosmicznego	109
2.3.3. Symbolika srebra i złota	111
2.4. Rola nocnych wizji w Za 1–8	115
2.4.1. Pozycja inkluzyjna Za 1,1–6 i 7,1–14	117
2.4.2. Konkluzyjny charakter Za 8,1–23	125
2.4.3. Kompozycja cyklu wizji Proto-Zachariasza	134
2.4.3.1. Jedność czasowa wizji	136
2.4.3.2. Miejsce wizji rehabilitującej arcykapłana Jozuego w strukturze cyklu (Za 3,1–10)	146
2.4.3.3. Dynamika wizji w relacji do głównych protagonistów	158
Anioł (<i>hamal'āk</i>)	159
Jahwe	163
Prorok (<i>nābī'</i>)	165
2.4.3.4. Retoryka koncentrycznego układu nocnych wizji	168
2.5. Podsumowanie	172

Rozdział III

PODSTAWY TOŻSAMOŚCI NOWEGO IZRAELA W CYKLU NOCNYCH WIZJI PROTO-ZACHARIASZA (1,7–6,14)	175
3.1. Przygotowanie Bożej przestrzeni w wizji pierwszej (1,7–17) i siódmej (6,1–8)	179
3.1.1. Wizja pierwsza (1,7–17)	179
3.1.1.1. Opis widzenia koni i jeźdźców (1,7–8)	179
3.1.1.2. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (1,9–11)	191
3.1.1.3. Odpowiedź Anioła Interpretatora (1,12–17)	195
3.1.2. Wizja siódma (6,1–8)	205
3.1.2.1. Opis widzenia rydwanów i jeźdźców (6,1–3)	205
3.1.2.2. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (6,4)	217

3.1.2.3. Odpowiedź Anioła Interpretatora (6,5–8)	217
3.2. Oczyszczenie Bożej przestrzeni w wizji drugiej (2,1–4) i szóstej (5,5–11)	226
3.2.1. Wizja druga (2,1–4).....	226
3.2.1.1. Opis widzenia czterech rogów (2,1)	226
3.2.1.2. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (2,2)	228
3.2.1.3. Odpowiedź Anioła Interpretatora (2,2)	228
3.2.1.4. Opis widzenia rzemieślników (2,3)	230
3.2.1.5. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (2,4)	232
3.2.1.6. Odpowiedź Anioła Interpretatora (2,4)	232
3.2.2. Wizja szósta (5,5–11)	236
3.2.2.1. Opis widzenia kobiety zamkniętej w efie (5,5)	237
3.2.2.2. Pytanie proroka o znaczenie widzenia (5,6) ...	241
3.2.2.3. Odpowiedź Anioła Interpretatora (5,6–8)	242
3.2.2.4. Opis widzenia kobiet o skrzydłach bociana (5,9)	251
3.2.2.5. Pytanie proroka o znaczenie widzenia (5,10)	256
3.2.2.6. Odpowiedź Anioła Interpretatora (5,11)	256
3.3. Umocnienie przestrzeni Bożego działania w wizji trzeciej (2,5–9) i piątej (5,1–4)	261
3.3.1. Wizja trzecia (2,5–9)	261
3.3.1.1. Opis widzenia człowieka ze sznurem (2,5)	262
3.3.1.2. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (2,6a)	265
3.3.1.3. Odpowiedź męża ze sznurem mierniczym (2,6b-9)	267
3.3.2. Wizja piąta (5,1–4)	275
3.3.2.1. Opis widzenia latającego zwoju (5,1)	276
3.3.2.2. Pytanie proroka o znaczenie obrazu (5,2)	279
3.3.2.3. Odpowiedź Anioła Interpretatora (5,3–4)	281
3.4. Bóg przestrzenią życia nowego Izraela w wizji czwartej (4,1–14)	286
3.4.1. Wprowadzenie do wizji (4,1)	292
3.4.2. Przedmiot wizji (4,2–3)	293
3.4.2.1. Złoty świecznik (4,2)	293
3.4.2.2. Dwie oliwki (4,3)	299
3.4.3. Interpretacja przedmiotu wizji (4,4–6a.10.b.11–14) ...	302

3.4.3.1. Znaczenie świecznika (4,4–6a.10.b)	302
3.4.3.2. Znaczenie dwóch oliwek (4,11–14)	305
3.5. Podsumowanie	311
ZAKOŃCZENIE	315
WYKAZ SKRÓTÓW	323
BIBLIOGRAFIA	327

WPROWADZENIE

Tytułowa tożsamość to pojęcie bardzo trudne i wieloznaczne. Często bywa sprowadzane do tego, co powierzchowne i zewnętrzne: wspólnego języka, etnicznego pochodzenia, codziennych zwyczajów, bądź też do prostych symboli: barw narodowych, godła, sztandaru itd. Wszystkie te wymiary, jakkolwiek bardzo ważne często, ulegają przemianom, idą w zapomnienie lub przeobrażają się w nowe wartości, w nową powierzchowną tożsamość. Barwy i symbole łatwo można zmienić, zwyczaje przedawnić, język wykorzenić, a narodową przynależność zastąpić nową. W takim ujęciu tożsamość podlega jednej niezaprzeczalnej zasadzie: jest właściwością zmienną.

Istnieją jednak w życiu ludzi pewne wartości, które są obdarzane zawsze wielkim szacunkiem i które obowiązują w każdych warunkach. Jest pewien niezatarty kod kulturowy i religijny decydujący o zachowaniu jednostek i całych społeczeństw. Można tu mówić o pewnej aksjologii, zespole zasad, które są nienaruszalne, a symbole, zwyczaje czy znaki są ich ogólnie przyjętym zewnętrznym wyrazem. Oczywiście zarówno poszczególni ludzie, jak i całe społeczności definiują siebie za pomocą różnych kryteriów i wartości. Nie wszystkie z nich są dobre i pożyteczne dla drugich. Tym samym nie każda tożsamość jest pożyteczna, godna obrony i propagowania. Czy istnieje zatem jakieś ogóle, niezależne i neutralne pojęcie tożsamości?

Jest to pytanie ze wszech miar zasadne. Szczególnie dzisiaj, gdy wobec różnych przemian: religijnych, politycznych i społecznych, współczesny człowiek pyta coraz częściej o swoją tożsamość historyczną, narodową i kulturową. Również coraz szersze kręgi naukowe podejmują debaty na temat współczesnej tożsamości narodów czy grup etnicznych. Dzieje się tak zwłaszcza wobec wzmożonej migracji poszczególnych ludzi czy też całych narodów w różnych zakątkach świata. Człowiek, który przemieszcza się z miejsca na miejsce, odkrywając nowe przestrzenie życiowe i sta-

jąc przed nowymi wyzwaniami, staje także przed wyborem nowych zasad i reguł życia, nowych kultur i mentalności, konfrontuje się zatem z propozycjami nowej, nieznanego mu dotąd tożsamości. Jednocześnie okrywa nową swoją, dotychczas pieczołowicie formowaną tożsamość, która często jest jego największym skarbem i wartością. Prowadzi więc także wewnętrzną walkę i musi dokonywać ciągłej korekty i wyborów, stawiając sobie stale aktualne pytanie: czy tożsamość – kod kulturowy, który noszę w sercu – jest właściwy, jedyny i niepodważalny, godny najwyższych ofiar, czy też trzeba go zmienić, przyjąć nowy, skorygowany na przestrzeni wieków i dopasowany do aktualnego czasu, a często tylko chwilowej mody i wciąż zmieniających się społecznych zachowań?

Na zorganizowanej przed kilku laty sesji badawczej ponad 20 naukowców wymieniało swoje poglądy na temat tożsamości starożytnego Izraela¹. Na pytanie, czym jest tożsamość, zwłaszcza wobec obcych religii i kultur, odpowiedź nie jest jednoznaczna. Z jednej strony, jeśli tożsamość bywa konfrontowana z kulturą i religią, oznacza to, że można opisywać ją za pomocą tej samej aparatury badawczej. Tytułową tożsamość można potraktować po prostu jako jeden z przejawów kultury i tak jak kulturę poddać ją tym samym procesom. Z drugiej strony tożsamość jawi się jako wartość bardzo dynamiczna, której nie można nikomu raz na zawsze narzucić, pozostaje zawsze tylko propozycją i zaproszeniem do podjęcia pewnego wzorca zachowań, zasad i sądów².

Powstaje jednak pytanie, czy w przypadku tożsamości Izraela można mówić o zwykłych kryteriach wynikających, podobnie jak u ościennych narodów, z uwarunkowań kulturowych? Rozważając dzieje narodu wybranego, zawsze należy mieć na uwadze fakt niezwyklej obecności Boga Jahwe w tej wspólnotce. To ona decydowała o wszystkich wymiarach jej życia. U jej podstaw stało Święte Przymierze zawarte z narodem wybranym u progu jego państwowości (Wj 19–24). Jakkolwiek w wielu instytucjach decydujących o losie Izraela, takich jak świątynia, monarchia czy

¹ Sesja naukowa odbyła się w Kazimierzu Dolnym, w dniach 27–29 września 2006 r. Uczestniczyło w niej ponad 20 prelegentów i badaczy tematu, reprezentujących różne ośrodki akademickie z Polski i z zagranicy.

² Por. Ł. NIESIOŁOWSKI-SPANÒ, „Wprowadzenie”, w: P. MUCHOWSKI, M. MÜNNICH, Ł. NIESIOŁOWSKI-SPANÒ, *Zachować tożsamość. Starożytny Izrael w obliczu obcych religii i kultur*, materiały z konferencji naukowej, Kazimierz Dolny, 27–29.09.2006, Warszawa 2008, s. 14.

nawet prawo, można odnaleźć ściśle związki czy wpływy obcych kultur i narodów, to jednak przez fakt opowiedzenia się po stronie Boga i wybór jego nakazów w postaci Dekalogu, tożsamość Izraela otrzymała jedyny i niepowtarzalny wymiar.

Badania egzegetów i teologów w ostatnich czasach prowadzą do odkrywania tego wyjątkowego kodu kulturowego, którym jest Tora, zdolna przekształcić biblijny Izrael we wspólnotę oddaną tylko Bogu i zachowującą w życiu codziennym inne od pozostałych wspólnot reguły postępowania, zarówno w wymiarze społecznym, rodzinnym, jak i religijnym. Warto wspomnieć tu dwie pozycje niemieckich autorów poświęcone odkrywaniu tych uwarunkowań. Pierwsza z nich jest pracą zbiorową i owocem konferencji naukowej, jaka odbyła się w niemieckim Fryburgu w dniach 24–28 września 2007 r. Dzieło to ukazało się pod redakcją Huberta Irsiglera pod wymownym tytułem: *Die Identität Israels. Entwicklungen und Kontroversen in alttestamentlicher Zeit*³. W poszczególnych opracowaniach wchodzących w skład tego dzieła kolejni egzegeci, historycy i teolodzy w porządku chronologicznym zastanawiają się nad podstawami tożsamości Izraela w poszczególnych epokach, poczynając od patriarchów, kończąc zaś na wpływach kultury helleńskiej.

Zainteresowanie Irsiglera tematyką tożsamości w starożytnym Izraelu zaowocowało także kolejnym ważnym tytułem, który jednocześnie jest rozprawą habilitacyjną tego autora: „...*Abgesondert zu Tora Gottes hin*”. *Ethnische und religiöse Identitäten im Esra und Nehemiabuch*. Dzieło to podejmuje kwestie tożsamości w narodzie wybranym, stawiając pytania o jej fundamenty podczas przeprowadzania znaczących reform Ezdrasza i Nehemiasza⁴.

Wspomniane debaty i opracowania naukowe na temat tożsamości Izraela na przestrzeni dziejów w konfrontacji z innymi kulturami należą zatem do najważniejszych zagadnień we współczesnej biblistyce, zarówno polskiej, jak i zagranicznej. Jednak mimo sporego zainteresowania tematyką tożsamości w dziejach biblijnego Izraela zaskakuje fakt, że problematyce tożsamości religijnej w nauczaniu proroków poświęca się

³ Por. H. IRSIGLER, *Die Identität Israels. Entwicklungen und Kontroversen in alttestamentlicher Zeit*, HBS 56, Freiburg in Breisgau 2009.

⁴ Por. tenże, „... *Abgesondert zu Tora Gottes hin*“. *Ethnische und religiöse Identitäten im Esra und Nehemiabuch*, HBS 70, Freiburg in Breisgau 2012.

niewiele miejsca. Pojedyncze, krótkie przyczynki naukowe próbują wypełnić tę lukę. Po raz kolejny trzeba przywołać tu nazwisko Irsiglera, który we wspomnianej pracy zbiorowej *Die Identität Israels. Entwicklungen und Kontroversen in alttestamentlicher Zeit* poświęcił nieco uwagi sporowi o tożsamość Izraela wśród proroków w czasach podzielonej monarchii⁵.

Brak szczegółowych opracowań na temat tożsamości Izraela u proroków jest zaskakujący, gdyż doniosłość ich przepowiadania jest niewspółmierna do jakiegokolwiek innej grupy społecznej w narodzie wybranym. To oni przez wieki byli głównymi nauczycielami tożsamości Izraela pochodzącej od samego Jahwe. Wymownym tego świadectwem są słowa Jeremiasza: „Mów do mieszkańców wszystkich miast judzkich, którzy przychodzą do domu Pańskiego oddać pokłon, wszystkie słowa, jakie poleciłem ci im oznajmić; nie ujmuj ani słowa! Może posłuchają i zawróci każdy ze swej złej drogi, wtenczas Ja powstrzymam nieszczęście, jakie zamyślam przeciw nim za ich przewrotne postęпки. Powiesz im: To mówi Pan: Jeżeli nie będziecie Mi posłuszni, postępując według mojego Prawa, które wam ustanowiłem, i jeśli nie będziecie słuchać słów moich sług, proroków, których nieustannie do was posyłam, mimo że jesteście nieposłuszni, zrobię z tym domem podobnie jak z Szilo, a z miasta tego uczynię przekleństwo dla wszystkich narodów ziemi” (Jr 26,2–6). Według tych słów to właśnie prorocy otrzymali od Jahwe przesłanie zbawienia i Słowo włożone w ich usta przez samego Jahwe ma decydujące znaczenie w kształtowaniu jedynej i niepowtarzalnej tożsamości Izraela wynikającej z Tory.

Rola proroków w kształtowaniu zrębów tożsamości i doniosłość ich przesłania nie wyczerpała się także w momencie fiaska monarchii, którego kulminacyjnym punktem jest zniszczenie świątyni (586 r. przed Chr.), deportacja do Babilonii, a w konsekwencji prawie 50-letnia niewola elity judzkiego państwa. Pomimo utraty wszystkich ważnych instytucji związanych z tożsamością Izraela: świątyni, kultu, urzędu króla i wszelkich innych oznak wolności i niezależności religijnej oraz państwowej, Jahwe nie zrezygnował i nie zerwał przymierza z Izraelem, lecz przez

⁵ Por. tenże, „Der Streit um die Identität Israels in der vorexilischen Prophetie. Besonders am Beispiel von Hosea 12“, w: tenże, *Die Identität Israels. Entwicklungen und Kontroversen in alttestamentlicher Zeit*, HBS 56; Freiburg in Breisgau 2009.